

O obchodu v pravěku a době laténské především

On trade in prehistory, and especially in the La Tène

Vladimír Salač

Článek je příspěvkem do diskuse, zda v době laténské existoval rozvinutý obchod, kdo jej ovládal, jaký měl význam v tehdejší hospodářství. Po vymezení pojmu (za obchod je považována každá mírová směna) je otázka zkoumána na území střední Evropy. Zde lze pozorovat rozvinutý obchod již od neolitu. Obchod v době laténské plynule navazoval na dávné místní tradice této činnosti. Veškeré obchodní aktivity Čech se sousedními krajinami musely překonávat neosídlená území hraničních pohoří, a lze je tedy považovat za dálkové obchodní kontakty. V článku je na příkladech distribuce soli a mlýnských kamenů ukázáno, že obchod v době laténské hrál mimořádně významnou hospodářskou i společenskou roli. Ve střední Evropě byl obchod výhradně v rukou domácího obyvatelstva, nejspíše tedy Keltů. Není proto nutné pochybovat o tom, že podobně tomu bylo i v Galii, kde je některými historiky existence keltského obchodu zpochybňována.

obchod – doba laténská – střední Evropa – Galie

This article is a contribution to the discussion of whether highly developed trade existed in the La Tène, who controlled it, and how significant it was for the economies of the time. After a definition of terms ('trade' is here understood to mean any peaceful exchange of goods), the question is considered for the lands of Central Europe. In this region, developed trade can be observed as early as during the Neolithic; trade in the La Tène period was entirely related to the ancient local traditions of such activity. Any trading activity between Bohemia and the neighbouring regions had to cope with the unsettled territory of the border mountains, and can thus be regarded as comprising long distance trade contacts. Using the examples of the distribution of salt and quernstones, the article demonstrates that trade played an exceptionally important economic and social role in the La Tène. In Central Europe trade was exclusively in the hands of the local population, most likely Celts; there is thus no need to doubt that the situation in Gaul was similar, where some historians have cast doubt on the existence of Celtic trade.

trade – La Tène period – Central Europe – Gaul

*As far as I can judge from the evidence I have got together,
the main source of large fortunes, now as before, was commerce.*

I. M. Rostovtzeff (1926)

1. Úvod – vymezení pojmů

Obchod a směna náležejí k nejstarším tématům, kterými se archeologie i historie zabývají – a to nejen proto, že patří k nejdůležitějším hospodářským činnostem, ale i proto, že s jejich pomocí lze poznávat vznik a šíření mnoha kulturních a civilizačních jevů. Úroveň a intenzita obchodu potom v mnohém vypovídají o dosažené civilizační úrovni. Přístup k tématu ovšem úzce souvisí s tím, co si pod pojmem obchod představíme. Obecně uznávaná či dokonce závazná definice obchodu totiž neexistuje, ačkoliv definic byla vytvořena celá řada. Pokoušejí se o ně badatelé mnoha oborů – ekonomové, sociologové, kulturní antropo-

logové, etnologové, historikové a pochopitelně i archeologové. Definice obchodu vytvářejí širokou škálu názorů¹ od zcela obecných, považujících jakoukoliv směnu za obchod, až po vymezení uznávající za obchod např. pouze směnu prováděnou specializovanými obchodníky, uskutečňovanou pomocí peněz či probíhající na velkou vzdálenost.² Různě bývá chápán i vztah mezi samotnými pojmy obchod a směna.

V následujícím textu budeme pracovat s pojmem obchod především ve smyslu těchto názorů: „The mutual appropriative movement of goods between hands“ (*Polanyi 1957, 266*); „trade is a method of acquiring goods that are not available on the spot“ (*Polanyi 1975, 133*); „the reciprocal traffic, exchange, or movement of materials or goods through peaceful human agency“ (*Renfrew 1969, 152*). Slova obchod a směna budeme považovat za synonyma.

Záměrně jsme vybrali vymezení velmi široká, neboť se domníváme, že uvažujeme-li o obchodu v době dávno minulé, je nutné začít v rovině co nejobecnější, abychom úzkou definicí předem nevyloučili některé jeho podstatné rysy, či dokonce celá časová období, která by nespĺňovala námi *uměle* stanovené požadavky. Je totiž zřejmé, že vývoj obchodu neprobíhá jednoduše tak, že by jedna forma byla jednou pro vždy nahrazena jinou, skutečně, či jen zdánlivě vyspělejší. Spíše se zdá, že každá nová podoba obchodu spektrum možností pouze rozšiřuje, neboť původní forma zpravidla nemizí natrvalo. Vzpomeňme jen neustálé návraty k prosté naturální směně, kdykoliv se společnost ocitne v krizových situacích, ať již jde o válečné konflikty, či přírodní katastrofy. Mezi jednotlivými druhy obchodu vzniká pestré spektrum vztahů. Některé formy jsou navzájem indiferentní a nijak se neovlivňují, jiné si mohou naopak zjevně či skrytě konkurovat. Zpravidla se ovšem různé podoby směny a obchodu navzájem doplňují, často jedna forma může bez ostatních existovat pouze obtížně, či vůbec ne.

Jinou otázkou ovšem zůstává, která forma obchodu je v určité době nejrozšířenější, která je pro daný hospodářský systém určující, či dokonce která je nejvýznamnější pro budoucí rozvoj obchodu, hospodářství či celé společnosti. Zde se nabízí pro bádání i diskuse široké pole, které je ostatně využíváno již celá staletí: stačí jen vzpomenout jména Ch. Montesquieu, F. Quesnay, T. R. Malthus, A. Smith, K. Marx, M. Weber, K. Polanyi atd. (nástin problematiky srov. *Polanyi 1944; 1971*). Výsledky jsou ovšem, jak známo, nejednoznačné.

2. Diskuse o obchodě u Keltů

V současné době probíhá poměrně intenzivní výměna názorů na keltský³ obchod mezi historiky i archeology. Přes rozdílnost pramenů, se kterými oba obory pracují, i přes odlišné

¹ Pro přesnější vymezení pojmu obchod se běžně užívají adjektiva – např. diskontní, monopolní, peněžní, promptní, remboursní, tržní atd. Tschechisch-deutsches Finanz- und Wirtschaftswörterbuch (*Grabmüller – Radel 1994*), který vydala Deutsch-Tschechische Industrie- und Handelskammer, uvádí takovýchto adjektiv 114 (!), a to zde ani nenajdeme nám dobře známá spojení – obchod dálkový, postupný, lokální, regionální apod.

² Výběr definic obchodu a směny lze nalézt na adrese <http://www.uprav.ff.cuni.cz/seminar2003.htm>.

³ Označení keltský, Keltové apod. jsou v tomto příspěvku užívána především proto, že článek reaguje na diskusi historiků pracujících s písemnými prameny, v nichž je etnicita účastníků obchodu či politických, vojenských a jiných událostí skutečně uváděna, zvláště v Galii. Je-li podobné označení užito pro území střední Evropy, pak jen pro snazší srovnání se skutečnými z území známých z písemných pramenů, nikoliv jako jednoznačné etnické určení.

pracovní postupy se badatelé dělí do stejných táborů – jedni význam obchodu u Keltů, ba někdy i jeho samotnou existenci popírají, druzí mu naopak přiřkládají značný význam.

Diskusi mezi historiky starověku vévodí názory *D. Timpeho (1985)* a *G. Dobesche (2002)*.⁴ Prvně jmenovaný badatel do značné míry ztotožnil pojem obchodu s obchodem dálkovým, uskutečňovaným specializovanými obchodníky, a následně shledává nedostatky pramenů dokládajících (v Galii), že právě takový druh obchodu byl Keltům vlastní. Domnívá se, že tento obchod měli na území Galie v rukou téměř výhradně řečtí a římstí obchodníci, z čehož odvozuje, že vlastní keltský obchod v 1. stol. př. Kr. zde prakticky neexistoval. G. Dobesch naproti tomu rozbořem téměř stejných pramenů, avšak jejich odlišnou interpretací, dochází k jinému závěru. Nabývá přesvědčení, že i dálkový obchod byl z nemalé části uskutečňován a ovládán právě Kelty. G. Dobesch chápe pojem obchod šířeji než jen jako dálkovou směnu a přiřkládá značný význam i obchodu lokálnímu a obchodu uskutečňovanému lidmi, kteří jej neměli jako svůj jediný zdroj obživy. Tento autor naopak považuje keltský obchod za významný. Oba badatelé pochopitelně upírají pozornost na území, která se dostávají v pozdní době laténské do zorného pole písemných pramenů – tedy především na Galii a Británii, někdy i severní Itálii či Balkán. Pro naprostý nedostatek písemných pramenů tak musela střední Evropa zůstat mimo oblast jejich zájmu.

Utvářet si obraz o keltském obchodě ve střední Evropě můžeme výhradně na základě archeologických pramenů, které lze ovšem rovněž interpretovat různými způsoby. V neposlední řadě o tom svědčí právě probíhající diskuse v české literatuře. Zde proti sobě stojí dva pohledy na funkci keltských oppid, které odrážejí i dva rozdílné názory na význam obchodu v posledních dvou staletích starého letopočtu v Čechách, resp. ve střední Evropě. P. Drda a A. Rybová jsou toho názoru, že obyvatelé oppid se věnovali převážně zemědělství, a dvorce na oppidech interpretují jako „zemědělské farmy“ (*Drda – Rybová 1997*, 90) a jejich obyvatele považují za statkářsko-vojenskou elitu (*Drda – Rybová 1995*, 613). Oppida dle jejich přesvědčení představovala soběstačné hospodářské jednotky, v jejichž životě měly obchodní styky „v podstatě marginální význam“ (*Drda – Rybová 1997*, 113; poslední shrnutí *Drda 2002*). Autor tohoto příspěvku naopak přisuzuje oppidům četné centrální funkce v systému politickém i hospodářském (např. *Salač 1993; 1995; v tisku*). Domnívá se, že jedním ze základních rysů oppid (nejen) ve střední Evropě bylo organizování a zajišťování nadregionální dopravy a obchodu. S ohledem na jejich méně vhodná zemědělská zázemí a umístění z hlediska agrární produkce v extrémních polohách je přesvědčen, že oppida byla závislá na dovozu zemědělských produktů.⁵ Tento moment činil ze stále rostoucích oppid hospodářsky poměrně labilní sídlištní jednotky, závislé na výkonném zemědělství v úrodných regionech, a tudíž i na dobrém fungování celého hospodářského systému, obzvláště obchodu (srov. např. *Salač 1993; 2000; 2002*). Není nutno zdůrazňovat, že nezbytnou podmínku pro stabilní poměry hospodářské představovaly stabilní poměry mocensko-politické. Jak vidno, jedna představa o pozdní době laténské v Čechách přisuzuje obchodu marginální význam, druhá jej naopak považuje za jeden ze zásadních hospodářských faktorů ovlivňující celou společnost.

⁴ Obecně k problematice rovněž *F. Fischer (2000, 220–221, 226)*.

⁵ Obchod s potravinami měl být podle tohoto názoru jedním z hlavních hybatelů směny i celého hospodářského systému.

3. Metodologické a metodické problémy zkoumání pravěkého a laténské obchodu

Jakkoliv se písemné a archeologické prameny při bádání o obchodu v době laténské mohou vzájemně doplňovat, ani jejich kombinací nezískáváme vždy pevnou základnu pro jeho poznávání. Písemné prameny jsou totiž pro dobu laténskou pouze vzácné a fragmentární. Často zaznamenávají především mimořádné situace či kuriozity, nehledě k tomu, že nezřídka odrážejí např. zájmy svého pisatele více než realitu (srov. *Fischer 1985; 2000; Timpe 1985; Dobesch 2002*; vše s další literaturou). Hmotné prameny zase představují němý výsek původní reality, prošlý mnohými transformacemi, který je nadto výrazně poznamenán odlišnou schopností různých materiálů přežít celá tisíciletí. Další významnou překážkou při využívání hmotných pramenů pro zkoumání obchodu je omezená schopnost archeologů rozpoznat, zda nález představuje doklad obchodu, či nikoliv. V tomto směru vymezuje tradiční možnosti archeologie výstižně *F. Fischer (1985, 285)*: „daß Gütertausch nur dort zu fassen ist, wo Gegenstände die Grenzen von Kulturräumen oder Stilprovinzen überschritten haben“. V takovémto pojetí nám však pro poznávání pravěkého obchodu zůstávají k dispozici pouze výrazné artefakty s omezeným prostorovým výskytem. Dnes se ovšem podstatně rozšiřují možnosti studovat artefakty z hlediska materiálů či technologií, což nám umožňuje zjišťovat např. původ suroviny, shodnost či odlišnost užitých pracovních postupů atd., a tím výrazně přispět ke sledování oběhu předmětů. Také tzv. ekofakty, např. kosti zvířat či makrozbytky rostlin, mohou výrazně vypovídat o směně a transportu, pakliže se např. nacházejí na archeologických nalezištích mimo oblasti svého přirozeného výskytu. V tomto případě může být situace dokonce příznivější než u artefaktů, neboť hranice těchto oblastí mohou být u rostlin, např. plevelů doprovázejících obilí, poměrně striktní.⁶ Rovněž kvantitativní i kvalitativní analýzy archeozoologického materiálu mohou přinést překvapivá a významná zjištění k dávnému obchodu.⁷

Archeologové dnes nejsou odkázáni pouze na tradiční metody svého oboru, ale otevírá se jim ve spolupráci s přírodovědci široké pole pro poznávání oběhu pravěkých artefaktů i ekofaktů. Přes veškerý pokrok však základní problém zůstává stále stejný – jak nálezy zjišťované mimo jejich přirozený výskyt interpretovat? Archeologové při vysvětlování tohoto jevu, a to nejen pro dobu železnou, často používají písemné prameny antické, ale i středověké či novověké, dále etnografické paralely, a nezřídka dokonce vlastní životní zkušenosti. Ostatně i historik *G. Dobesch (2002, 16)* ve své studii neváhá využít časově i prostorově velmi vzdálené analogie, když uvádí příklady fungování obchodu v raně novověkém Irsku. Podobný postup zvolil i archeolog *W. Kimmig (1969)* ve své práci o pozdně halštatských šlechtických sídlech, kdy hledal analogie pro oběh zboží či uspořádání společnosti doby

⁶ Např. v zásobě obilí nalezené na oppidu Bibracte v obj. 585, datovaném do 20. let 1. stol. př. Kr., se vyskytují vápnomilné plevely, přičemž v širokém okolí tohoto oppida se půdy bohaté na vápno vůbec nevyskytují. Nález lze tedy vysvětlit jako doklad importu obilí na oppidum (*Wiethold 2002, 206*).

⁷ Analýzou kostí se např. podařilo na nalezištích v sz. Francii pro LT D1 doložit import jednotlivých kusů hovězího dobytka a koní, převyšujících svou velikostí výrazně místní zvířata (*Méniel 1994*). Zásadní význam má ovšem zjištění, že na sídlišti v Levroux mezi kostmi prasat, hovězího dobytka i dalších zvířat nápadně často chybějí „šunkové“ kosti, z čehož lze usuzovat na export těchto partií mimo sídliště, tj. na obchod s masem, nejspíše uzemným či soleným, čemuž ostatně napovídají i na kostech zjišťované stopy po porcování a dělení (*Horard 1997; Krausz 2001; Buchsenschutz 2002*).

železně kromě jiného i ve středověku. Tento přístup bývá ovšem často kritizován a vyvolává ostré diskuse (pro dobu železnou např. *Fischer 1973; 2000; Kossack 1974; Kimmig 1981; Eggert 1991a; 1991b; Krausse 1995; Schier 1998*). Těžko sice mluvit přímo o pracovní metodě, není-li takovýto postup práce popsán, a především blíže zdůvodněn, to ovšem neznamená, že je nepoužitelný či že musí nutně vést k chybným výsledkům. Přijmeme-li např. předpoklad, že některé způsoby či technické pomůcky směny se prakticky nemění a přetrvávají již od pravěku, pak je zřejmě skutečně přípustné středověké či novověké analogie používat (např. pro zkoumání naturální směny; zabezpečení transportu). Stejně tak je v interpretační rovině jistě možné, ba nutné, užít i ekonomického a logistického modelování a postupů kulturní, ekonomické či historické antropologie (*Polanyi 1971; Sabloff – Lamberg-Karlovsky eds. 1975; Dülmén 2001*).

Budeme-li totiž užívat výhradně archeologické či ryze přírodovědné postupy, byť rozšířené o výkonný hardware a software, budou výsledkem naší práce pouze mapy s více či méně přesným rozšířením jednotlivých druhů nálezů či jiných archeologických (pseudo) skutečností, ovšem bez odpovídajících interpretací. Hromadění nálezů či dat, jejich třídění, počítání či registrování jejich pozic v prostoru k poznávání někdejších ekonomických či společenských mechanismů nevede. Shromáždění, utřídění nálezů a jejich vynesení do map představuje pouze nezbytné východisko pro zkoumání obchodu jakožto společenské interakce. Při hodnocení mezilidských vztahů, tj. v interpretační rovině, musíme nezbytně používat poznatky společenských věd. Pro fázi shromažďování a třídění pramenů lze vytvořit více či méně objektivní metody práce nebo je i převzít z jiných, často přírodních věd a očekávat jakýsi jednotný a v určitém slova smyslu opakovatelný, objektivní, ideální a relativně i definitivní výsledek (viz např. ustálenou typologii terry sigillaty, hodnocení poloh nalezišť pomocí GIS). Pro následující fázi bádání, fázi vysvětlování a chápání lidského chování již podobné postupy k dispozici nejsou, a zjevně tedy nemůžeme očekávat jednoznačné a neměnné výsledky. Jinak řečeno – jestliže se při získávání, shromažďování a třídění nálezů a dat archeologie stále více podobá přírodním vědám, pak ve fázi, kdy se snaží o interpretaci lidského chování, zůstává a nutně zůstat musí vědou společenskou, a jelikož se zabývá zkoumáním lidského chování v čase, musí být považována za součást historie.

Že ani sebevětší množství pramenů, a to včetně pramenů písemných, ještě nevede automaticky ke správným závěrům, dokládají i dvě zásadní práce zabývající se antickým hospodářstvím, a především právě obchodem. *M. I. Rostovtzeff* (např. 1957) a *M. I. Finley* (např. 1973) dospěli různým výběrem a odlišným hodnocením pramenů ke zcela protichůdným interpretacím, nám již ne náhodou známým. První z badatelů přikládá obchodu ve fungování hospodářství, a tím i celé společnosti v římském impériu zásadní důležitost, druhý mu naopak přisuzuje význam okrajový a omezuje jej prakticky pouze na obchod s luxusním zbožím.⁸

⁸ Zásadním rozdílem v uvažování obou badatelů je otázka hospodářské soběstačnosti měst. Zatímco Rostovtzeff se domnívá, že města byla závislá na fungujícím obchodu, který jim zprostředkoval především zásobování potravinami, předpokládá Finley, že antická města byla soběstačná. Diskuse na téma antického (římského) obchodu není ani dnes zdaleka ukončena. V četných pracích historiků i archeologů nacházíme obě představy o významu obchodu své zastánce i odpůrce, první směr uvažování bývá označován za modernistický, druhý za primitivistický. Oba směry testoval na příkladu Galie a Germánie v době římské *G. Jacobsen (1995)*, přičemž oba podrobil nemalé kritice.

4. Role a význam pravěkého a laténské obchodu

Jak jsme výše uvedli, názory na keltský obchod i na jeho samotnou existenci se velmi různí. Položme si proto nejprve zcela elementární otázku: Existoval vůbec ve střední Evropě v době laténské obchod?

Přijmeme-li názor, že obchod je postup, jak získat nenásilně to, čeho se v určitém okamžiku na určitém místě nedostává, je zřejmé, že o obchodu v této době nelze pochybovat. Takto definovaný obchod lze ostatně očekávat již ve starší době kamenné. Od neolitu nám pak četné nálezy především kamenných nástrojů ve velkých vzdálenostech od zdrojů suroviny, ze které byly vyrobeny, ukazují, že musel existovat relativně stálý a rozvinutý obchod. Ten dokázal překonávat velké vzdálenosti a zásobovat rozlehlé oblasti v souhrnu značným množstvím předmětů. Vždyť např. v celých Čechách postrádáme zdroje pazourku, a přesto nástroje z tohoto materiálu představují běžnou součást výbavy všech neolitických a eneolitických sídlišť (srov. *Lech 1987; Popelka 1999*). Tyto jevy nejsme schopni vysvětlit jinak než fungující směnou. Ještě markantnější je situace od doby bronzové. Stačí jen porovnat vzácnost ložisek mědi a především cínu s masovým rozšířením bronzových předmětů na širokých teritoriích evropského kontinentu. Ani tento jev nelze vysvětlit jinak než dobře fungující směnou. Zároveň je ovšem zřejmé, že se obchod nemohl trvale uskutečňovat pouze jedním směrem. Za obdržené zboží bylo jistě nutno nabídnout adekvátní protihodnotu – čímž se nám dostává do úvah celá škála možných obchodovatelných komodit, které sice ne vždy můžeme archeologicky doložit, zároveň však o jejich existenci nelze z různých důvodů pochybovat (např. dobytek, potraviny, sůl, kůže, látky, dřevo, později i víno, otroci). Tato zboží ojedinělé nálezy postupně prokazují, přičemž např. u látek (hedvábí v Hochdorfu; *Banck-Burgess 1999*), rostlin (srov. pozn. 6) či potravin (medovina v knížecím hrobě na Glaubergu; *Rösch 1997*; omáčka z mořských ryb /garum/ na oppidu Manching; *Manhart 1998*) se lze oprávněně domnívat, že díky novým přírodovědným metodám budou takováto zjištění přibývat. V pozdějších dobách nás o nich zpravují písemné prameny zmiňující obchod se psi, dřevem, otroky apod. (*Timpe 1985; Dobesch 2002*). Především je ovšem nepřímou, ale přesvědčivě dokládá sama existence rozsáhlých exploatačních a produkčních center zjevně nadregionálního významu (např. Krzemionky), stejně jako dlouhodobě osídlené extrémní polohy bez zemědělského zázemí (např. Hallstatt).

Domnívám se, že rozložení pravěkých sídel na rozsáhlých evropských územích⁹ a naopak prostorově omezený výskyt surovin, ze kterých byly zhotovovány artefakty běžně na těchto sídlišťích nalézané, již samy o sobě lze považovat za doklad relativně vyspělého a fungující obchodu. Bez takového obchodu by nemohlo docházet ani k přerodělování v přírodě nerovnoměrně rozložených surovin, ani k rozvoji dělby práce. Jedině díky zajištěnému dovozu potravin se mohly některé komunity specializovat na dobývání surovin, výrobu nástrojů apod. (srov. *Stöllner 2003*). Ostatně bez náležité distribuce potravin, surovin i výrobků by se sotva mohly uskutečnit takové projekty, jakými byla např. výstavba velkých mohyl, hradíšť, o keltských oppidech ani nemluvě. Bez obchodu a bez dělby práce

⁹ Pochopitelně v závislosti na splnění základních požadavků umožňujících jejich přežití – půdní a klimatické podmínky, zdroje vody apod. Na tomto místě se úmyslně nezabýváme výsledky speciálních analýz zjišťujících preference jednotlivých archeologických kultur při vyhledávání trvalých sídlišť (pro Čechy např. *Neustupný ed. 1998*, s další lit.).

by se pochopitelně nemohla středoevropská pravěká společnost náležitě rozvíjet. *Obchod vycházel z vnitřních potřeb společnosti, byl a stále je jejím přirozeným atributem, a rozvíjel se proto na každém teritoriu.* Musel být pravěké, a tedy i laténské společnosti vlastní a nebylo nutno jej implantovat z vnějšku, např. ze Středomoří.

Na jiném místě (*Salač 2002*) jsem vyslovil hypotézu, že tento základní a trvalý obchod, který ve svém souhrnu překonával značné vzdálenosti, se v pravěku uskutečňoval zpravidla po stále stejných cestách, zvláště tam, kde musel překonávat terénní překážky. Obchodní cesty od prvopočátku využívaly řek, jezer a příhodných přístavišť na jejich březích, přirozených brodů, průsmků v pohořích atd. (např. *Ellmers 1989; Pauli 1993; Schmid-Sikimič 2002*). Na křižovatkách cest a v místech výrazných krajinných zlomů (úpatí pohoří, příhodně utvářený břeh, okraj rozsáhlých mokřin, lesů atd.) vznikala významná sídliště, která v průběhu tisíciletého vývoje prakticky nepřetržitě plnila četné centrální funkce. Tato místa zpravidla vykazují stopy po mimořádném osídlení od neolitu až po současnost a dodnes jsou z části či zcela překryta městy mj. s výraznou dopravně komunikační funkcí – u nás např. Praha, Lovosice, Kolín, Hradec Králové, ve střední Evropě Würzburg, Řezno, Pasov, Linec, Bratislava, Šoproň, abychom jmenovali alespoň některá z nich.

Podíváme-li se na dobu laténskou ve střední Evropě z výše uvedeného hlediska, je zřejmé, že otázka, zda zde v posledních staletích starého letopočtu existoval obchod, pozbývá smyslu, neboť odpověď zní jednoznačně – ano. Obchod v době laténské totiž jen přirozeně navazoval na předchozí hospodářský vývoj, a proto pohled na něj nelze od předchozích období oddělovat. Ve středoevropském prostoru se nadto můžeme oprávněně domnívat, že doklady směny představují odraz výhradně domácího obchodu, neboť nelze předpokládat, že by zde obchod, byť dálkový, byl v řeckých či římských rukou. Tuto nespornou výhodu středoevropského prostředí, např. oproti Galii, se pokusíme využít v závěrečných úvahách.

5. Možnosti zkoumání obchodu v době laténské v českých zemích

Diskuse mezi G. Dobeschem a D. Timpem vyzývá ovšem k dalším úvahám – např.: Jak mohl keltský obchod vypadat? Jak byl intenzivní? Existoval dálkový obchod a jakou hrál roli? Jedním z témat, ve kterých se D. Timpe a G. Dobesch neshodují, je možnost existence keltského ryze dálkového obchodu. *D. Timpe (1985, 271–272)* se domnívá, že Keltové znali pouze lokální směnu především v rámci území vlastního kmene, tj. mezi sousedními sídlišti, nanejvýš sousedními regiony, resp. kmeny. Dálkový obchod, který by organizovali sami Keltové, nepředpokládá. Zde si však musíme uvědomit, že rozlišování mezi lokálním a dálkovým obchodem je do značné míry naše moderní konstrukce, často bez jednoznačných kritérií odlišujících jeden od druhého. Pro fungování obchodu ostatně nemusí být rozhodující, zda zboží překonává velké vzdálenosti etapovitě, přičemž si je předávají různí obchodníci a dopravci mezi sebou, či po velkých úsecích, kdy je po celé trase doprovází týž jedinec/organizátor. Důležitý je především výsledek, tj. zda jsou uspokojovány potřeby společnosti vzniklé nerovnoměrným rozložením surovin v krajině, růzností přírodních podmínek, dělbu práce, nároky na luxus vládnoucí vrstvy atd.¹⁰ Z hlediska poznávání

¹⁰ Zde ovšem musíme přiznat, že archeologie má minimální možnosti zjišťovat poruchy ve fungování obchodního systému.

organizačních schopností či sociální stratifikace keltské společnosti a postavení obchodníků v ní ovšem existence dálkového obchodu nepředstavuje bezvýznamnou otázku.

5.1. Dálkový obchod a tzv. importy

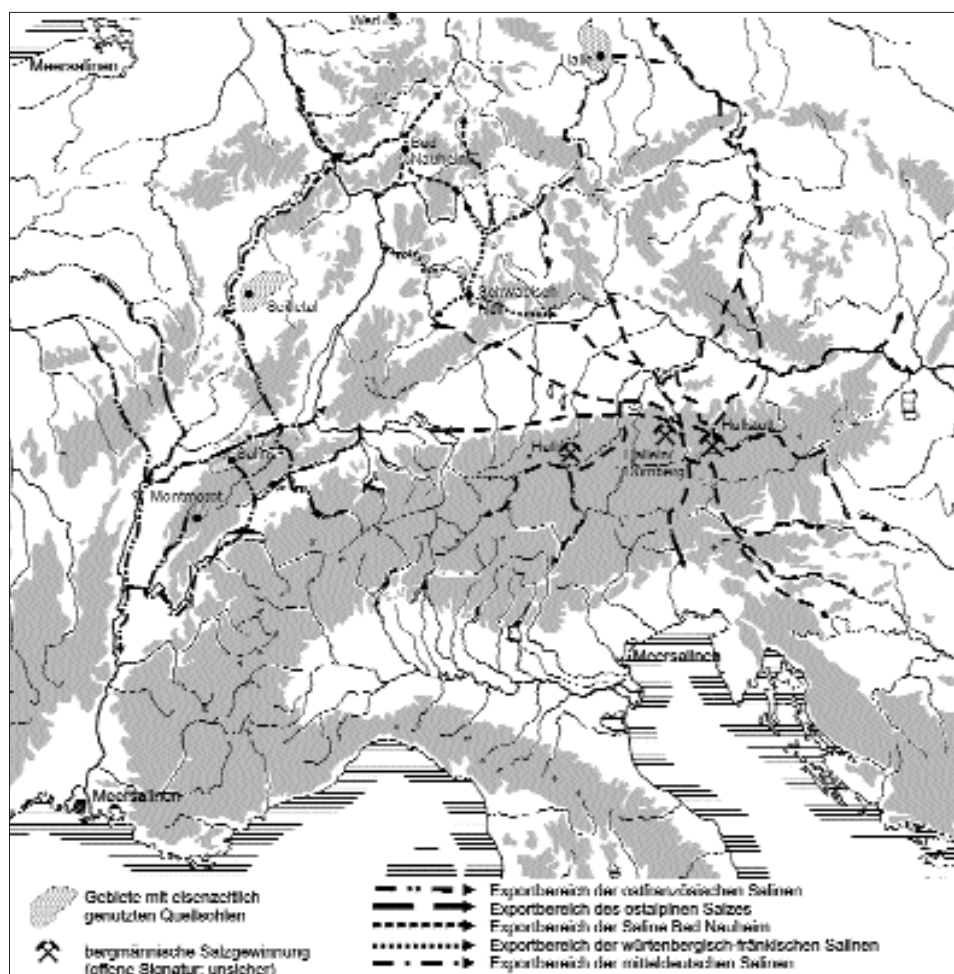
Dálkový obchod v době železné bývá často dokládán a studován na tzv. importech, tedy předmětech mimořádné hodnoty, které urazily z místa výroby na místo, kde byly nalezeny, značné vzdálenosti. Jedná se např. o kovové nádoby, luxusní cizokrajnou keramiku, amfory, resp. jejich obsah, skleněné nádoby, jantar atd. Ovšem interpretace takovýchto předmětů jakožto stop po dálkovém obchodu není bez problémů, neboť podobné nálezy lze velmi dobře vysvětlit i jako kořist, dar, věno, doklad migrace jednotlivců i skupin obyvatelstva apod.¹¹ Kromě toho tyto nálezy téměř nikdy neumožňují rozpoznat, zda se předmět dostal na naleziště přímo z místa výroby, které se ostatně ne vždy podaří zjistit, či zda na naleziště doputoval etapovitě přes četné mezistanice. Takovéto mimořádné nálezy pro svou ojedinělost zpravidla nemohou vypovídat o intenzitě či organizaci dálkového obchodu, byť i v tomto směru někdy kvantita přerůstá v novou kvalitu, která dálkový obchod doložit může. Jako příklad lze uvést mimořádně velké množství jantaru nalézané na oppidu Staré Hradisko, které dokládá napojení oppida na dálkovou tzv. jantarovou stezku (*Čižmářová 1996*). Ovšem i v tomto případě narážíme na týž problém – v pozdní době laténské se jantar nedovážel přímo od baltských břehů až na pobřeží moře Středozemního, resp. Jaderského. Dílny na Starém Hradisku ukazují, že se zde z jantaru vyráběly ozdoby, které se pak dále vyvážely na jih. Minimálně na tomto místě byl tedy tok zboží přerušen a celá trasa se rozdělila na etapy. Přitom právě výrobou ozdob ze surového jantaru zde docházelo nejen k přerušení samotného pohybu zboží, ale měnila se i jeho kvalita a zřejmě i hodnota. Jantar na Starém Hradisku také nepochybně procházel různými rukama, ať již máme na mysli dopravce, řemeslníky, obchodníky či další účastníky předávání zboží, kteří mohli z této skutečnosti těžit např. vymáháním cel či různých daní a poplatků (bližší *Čižmář 2002*, 38, 46). Přestože pohyb jantaru byl tedy mezi Baltským a Středozemním mořem rovněž dělen na etapy, nelze pochybovat o tom, že se ve svých důsledcích jednalo o obchod dálkový.

Nápadné jsou rovněž značné koncentrace importů na některých střeoevropských oppidech – např. Staré Hradisko, Stradonice, Manching, které dokazují jejich velmi intenzivní spojení se světem. Nelze vyloučit, že vedle významné obchodní a dopravní pozice může jít i o odraz jejich politického, resp. mocenského postavení. Ostatně prakticky totožná materiální kultura v různých částech pozdně laténské Evropy, a především právě na oppidech, jak ji doložil již *Dechelete (1927, 476, Abb. 404)*, prokazuje vysokou provázanost keltské společnosti na značné vzdálenosti. Že se na této provázanosti podílel ve značné míře i obchod, je nasnadě.

5.2. Dálkový obchod a sůl

Jinou otázkou zůstává, jak bez písemných pramenů dálkový obchod od etapovitého odlišit? Jednu z mála možností zřejmě poskytuje studium takových prostorových, resp.

¹¹ Srovnej mimořádně živou diskusi o interpretaci tzv. importů v pozdní době halštatské (naposledy *Eggert 2003*) či již více než půl století trvající diskusi o římských importech v barbariku (např. *Eggers 1951; Kunow 1983; Erdrich 2001*).

Obr. 1. Produkce soli v době železné ve střední Evropě a pravděpodobná síť cest její distribuce (Stöllner 2002). – Fig. 1. Salt production in Iron Age Europe and its likely distribution network (Stöllner 2002).

geografických souvislostí obchodu, které prokazují, že zboží muselo naráz, bez mezistanic, kde by se mohlo předávat mezi různými účastníky směny a transportu, překonat vzdálenost vyžadující několikadenní cestu či plavbu. Zároveň by ovšem mělo jít o zboží, se kterým se obchodovalo pokud možno ve velkém a po delší časový úsek, neboť, jak jsme uvedli, ojedinělé importy *pravidelný dálkový obchod* doložit nemohou.

Zmiňme na prvním místě prostorové souvislosti obchodu se solí. Prokazovat takovýto obchod pomocí archeologických pozorování je sice krajně obtížné (srov. Stöllner 2002, s další lit.), přesto nám tato komodita skýtá široké pole pro úvahy. Např. v celé České kotlině postrádáme v pravěku využitelné zdroje soli, přičemž je všeobecně uznáváno, že tento potravinový doplněk je pro zdravý vývoj člověka nezbytný (Heuberger 1994). V tom, kolik soli potřebuje člověk denně a jakým způsobem ji jeho tělo získává, se sice lékaři

a přírodovědci rozcházejí, avšak pravidelný přísun soli se považuje za nutný, přičemž se nejčastěji uvádí hodnota 5–6 g denně, tedy zhruba 2 kg za rok.¹² K. Šnajdrová (1952) udává k polovině 20. století roční spotřebu soli na osobu 7,5 kg, Machwitz (1994) uvádí pro středověk 10 kg. Údaj ze sledovaného laténské období, byť z odlišného geografického a kulturního prostředí, lze získat u M. P. Cata staršího (234–149 př. Kr.), který ve svém spise *De agri cultura liber* v kapitole (LVIII) věnované výživě otroků doporučuje dávku jeden modius (8,754 l) soli na otroka a rok, tj. bezmála 19 kg, tedy takřka 52 g denně! Všechny tři uváděné údaje poměrně značně převyšují denní dávky doporučené dnešními lékaři, tedy dávky, které tělo nutně potřebuje. Spotřeba je totiž do velké míry dána rolí, jakou sůl v té které kultuře plnila, především jako koření, symbol blahobytu, ale třeba i léčebný prostředek, o technologickém použití či výživě dobytka ani nemluvě.

Na význam soli v době laténské můžeme usuzovat pouze nepřímo. Přesto se zdá, že sůl hrála důležitou roli, což dokládají četná a mnohdy rozsáhlá produkční centra (*obr. 1*) zjevně nadregionálního významu: např. Dürrnberg u Halleinu v Alpách (Stöllner 2002), Bad Nauheim v Hessensku (Kull Hrsg. 2003), oblast říčky Seille v Lotrinsku (Bertaux 1981; 1987), Droitwich v Anglii (Woodiwiss ed. 1992), ke kterým je nutné přičíst i rozsáhlé získávání soli z mořské vody na pobřeží Severního moře i na obou březích lamanšského průlivu (Prilaux 2000)¹³. Zabývat se dále získáváním a spotřebou soli na tomto místě nemůžeme, je však potěšitelné, že již lze odkázat na shrnující práce, které se v posledních letech objevily (Dopsch – Heuberger – Zeller Hrsg. 1994; Treml – Jahn – Brockhoff Hrsg. 1995; Prilaux 2000; Saile 2000; Fries-Knoblach 2001; Kull Hrsg. 2003; Haid – Stöllner 2004).

V Čechách lze patrně v pozdní době laténské očekávat populaci v řádu statisíců. Spokojíme-li se s hrubým odhadem 200 000 obyvatel¹⁴ a budeme-li uvažovat spotřebu soli výrazně nižší, než představují výše uvedené hodnoty (1 kg na jedince a rok, tj. méně než 3 g denně), dojdeme k předpokladu, že se roční import soli do Čech v pozdní době laténské pohyboval v řádu desítek až stovek tun¹⁵. A to ještě nepočítáme s využíváním soli

¹² Např. C. O. Carter (1975), Bergier (1989, 13), T. Simon (1995, 35), B. Heuberger (1994, 65) či J. Fries-Knoblach (2001, 2) uvádějí 5–6 g/den; H. Machwitz (1994) 8–15 g/den; Bolzano (1994) 9 g/den. V manuálu prevence v lékařské praxi (Provazník et al. eds. 1995, 23) se lze dočíst, že denní potřebu sodíku v našich podmínkách kryje 8–10 g soli denně, přičemž zmiňuje americké údaje uvádějící až 18 g/den. Jde pouze o orientační hodnoty, neboť spotřeba soli silně individuálně kolísá v závislosti na hmotnosti, práci ledvin, resp. ztrátě tekutin, námaze, zdravotním stavu, okolní teplotě tedy podnebí apod. Značné rozdíly jsou i mezi různými etniky apod. (srov. Bolzano 1994). Ne nevýznamné ovšem je, jak člověk tuto potřebu kryje – živočišnou stravou ji lze do značné míry pokrýt, aniž by člověk potřeboval samotnou sůl apod.

¹³ G. Prilaux (2000, 93) odhaduje roční produkci jediné dílny se čtyřmi pecemi k získávání soli z mořské vody v Conchil-le-Temple na 45 600 kg. Destrukce takovýchto pecí a dalších zařízení na získávání soli ze solanky z doby laténské vytvářejí v Bad Nauheimu na několika hektarech až čtyřmetrová souvrství (Kull Hrsg. 2003).

¹⁴ Odhadem počtu obyvatel Čech v době pohřbívání na laténské kostrových pohřebištích se zabýval P. Holodňák (1987), který dospěl k odhadu 50 000 jedinců. Tento odhad je však dnes nutno zvýšit, neboť propočty P. Holodňáka vycházely z tehdejšího příliš dlouhého odhadu trvání stupňů LT B-C1. Dnes se toto období považuje za ca o 50 let kratší (4.–3. stol. př. Kr.). Kromě toho je však pro 2.–1. stol. př. Kr. nutno počítat se zahuštěním osídlení a díky znovuosídlení jižních a západních Čech i se zdvojnásobením osídlené plochy oproti předchozím obdobím. Pro srovnání lze uvést, že J. Zemlička (1997) předpokládá pro polovinu 11. stol. v Čechách přibližně 450 000 obyvatel, přičemž rozsah a hustota osídlení, resp. archeologických nálezů v pozdní době laténské se nezdají být zásadně odlišné.

¹⁵ Pro srovnání, T. Stöllner (2002, 47) uvádí, že se v 16. stol. do Čech, z oblasti Solné komory dováželo po tzv. Zlaté stezce ročně 300 000 centů soli. Přitom se ovšem současně do Čech dovážela sůl i ze severu z oblastí Halle.

např. při konzervování potravin, výživě dobytka, zpracovávání kůží, metalurgii apod. Proto je možné, že se naše odhady pohybují spíše při dolní hranici možného spektra. Přesto by se v případě odhadovaného počtu obyvatel Čech jednalo o 200 tun soli za rok, což znamená zhruba 550 kg denně. Odečteme-li ještě dny s nepříznivými povětrnostními poměry, tj. především zimní období, a budeme-li počítat s 250 dny, ve kterých se transport mohl uskutečňovat, zvyšuje se denní dovoz na zhruba 800 kg, což by dle údajů uváděných *J. Kunowem* (1983, 51–52) představovalo 4 vozy, v hraničních pohořích však spíše karavanu 10–20 soumarů¹⁶, ale také lidský doprovod čítající např. u vozů minimálně 4 osoby. Pokud jde o vodní dopravu, nemůžeme vzhledem k absenci pramenů vyslovit představu o počtu lodí, osob atd. V každém případě měly lodě podstatně větší kapacitu než vozy či soumaři (*Kunow 1983, 51–52*). Nesmíme ovšem zapomínat, že dovoz do Čech po vodě se uskutečňoval proti proudu (k problematice vodní dopravy srov. *Salač 1997*).

Jistě by bylo možné v úvahách dále pokračovat, např. kolik soumarů by muselo být neustále v pohybu, kolik píce by bylo zapotřebí na jejich výživu, jak byla pokryta výživa lidí zajišťujících transport atd. Bez důkladné znalosti této problematiky bychom se ovšem mohli podstatně vzdálit od reality.

Ať je náš odhad jakkoliv hrubý a nepřesný, jedno z něj přesto vyplývá poměrně přesvědčivě – takovýto obchod musel být organizován, nemohl být uskutečňován nahodile několika jedinci, zvláště když připustíme, že se sůl, podobně jako archeologicky zjištělné zboží (srov. níže), dostávala do všech sídlištních jednotek. Zároveň lze usuzovat, že tento obchod musel být značně ustálený a pravidelný, aby dokázal zásobovat desetitisíce až statisíce lidí na velké ploše a zároveň „vybírat“ protihodnotu, která pokrývala provoz transportu a obchodu. Tu bylo nutné alespoň zčásti dopravit k ložiskům soli, aby zde mohla rozsáhlá specializovaná produkce vůbec existovat a celý systém mohl fungovat. Na tomto dovozu bylo závislé získávání soli, zvláště pokud se uskutečňovalo v prostředí, kde nelze očekávat běžnou zemědělskou produkci, jako např. v místě solných ložisek v Alpách (blíže *Stöllner 2002; 2003*). Zásadní roli v realizaci obchodu jistě hrála motivace lidí, kteří výrobu a distribuci uskutečňovali, organizovali a kontrolovali. Významnou úlohu tedy hrála možnost profitu zúčastněných osob, v široké škále od hledání zdroje základní obživy až po touhu po luxusu a prestiži. I tento nárok bylo nutné uspokojit získanou protihodnotou.

Celý koncept zásobování Čech solí má však ještě jeden pro naši otázku zásadní aspekt. Ať již se do Čech dovážela sůl z jihu z oblasti Solné komory (tzv. Zlatá stezka, srov. *Pauli 1974; Stöllner 2002*), nebo naopak ze severu z Posálí po Labi či tzv. chlumeckou stezkou (srov. *Simon 1979; Simon – Hauswald 1995; Salač 1997*), museli dopravci/obchodníci vždy překonat hraniční česká pohoří, která byla v době laténské neobydlená (*obr. 1*).¹⁷ Proto lze obchod se solí v českých poměrech považovat za obchod dálkový, neboť se neodehrával pouze mezi sousedícími sídlišti, regiony či kmeny. Obchod se velmi pravděpodobně usku-

¹⁶ Ať již býval použit jako tažné zvíře nebo soumar hovězí dobytek či kůň, je nutné oproti údajům *J. Kunowa*, tj. údajům z doby římské a z prostředí římského Impéria, vzít do úvahy jednak náročný hornatý terén a především významně menší vzrůst, tj. i sílu zvířat (srov. *Peters 1998*).

¹⁷ Ostatně i jedna z nejstarších dochovaných středověkých listin v Čechách z r. 1057 (tzv. zakládací listina Lito-měřické kapituly; *CDB I*, č. 383) hovoří v souvislosti s vybíráním cla ze soli dovážené do Čech ze Saska: „*Vias duas, unam per silvam ad Hlmezc octava ebdomada eccipiendam predicte concessit ecclesie; alteram per aquam Vzthi, que duci pertinuit, addidit*“ (blíže *Kotýza – Tomas 1993*).

tečňoval mezi různými kmeny, a to na obou trasách. Jestli si v českém vnitrozemí zboží etapovitě mezi sebou předávali zboží lokální obchodníci, či jej přepravovali specialisté na větší vzdálenosti, patrně nikdy nezjistíme. Jisté však je, že při překonávání hraničních pohoří, ať již Šumavy, či Krušných hor, museli spolupracovat příslušníci kmenů, jejichž území se navzájem nedotýkala. Přisoudíme-li značnou roli dovozu soli do Čech z Posálí, pak je zřejmé, že tento obchod procházel územími nejen odlišných archeologických kultur, ale pravděpodobně i odlišných etnik. Krušné hory a Labské pískovce jsou ostatně v evropském kontextu považovány za severní hranici souvislého rozšíření laténské kultury. Právě zde, v labské průrvě, která tuto hranici protíná, se rozvinul ve střední a mladé době laténské zvláštní kulturní útvar – podmokelská skupina. Je velmi pravděpodobné, že se tato skupina specializovala na provádění dálkového obchodu v tomto specifickém prostoru (Salač 1997, s další lit.).

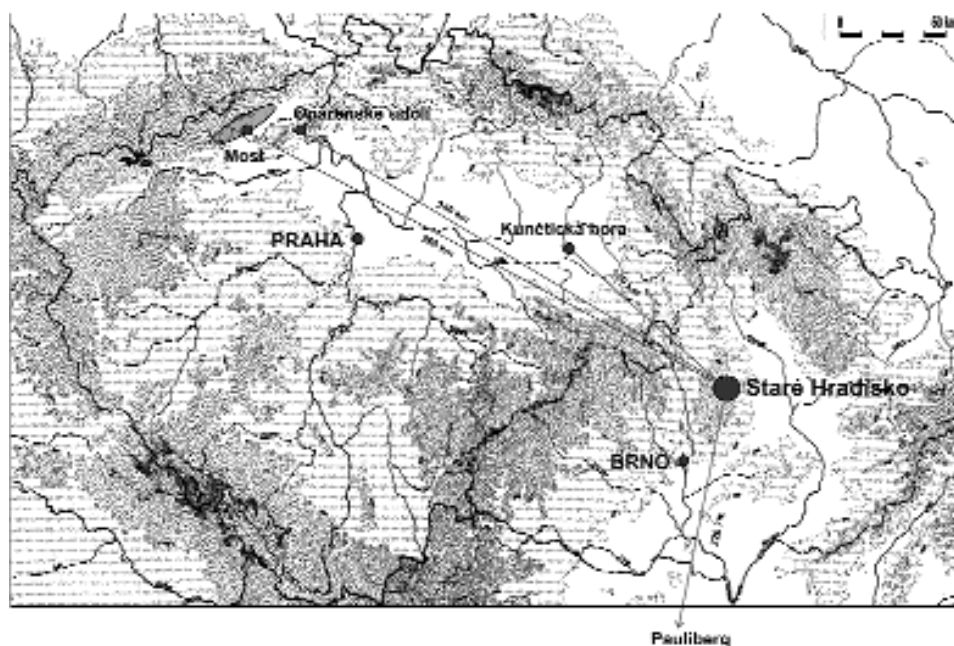
5.3. Dálkový obchod a žernovy

Za další modelový příklad dálkového obchodu může posloužit distribuce žernovů ve 3. až 1. stol. př. Kr. ve střední Evropě. U mlýnských kamenů lze petrologickými rozbory celkem jednoznačně zjistit původ suroviny, ze které byly vyrobeny. V Čechách i na Moravě byla distribuci žernovů věnována značná pozornost, přičemž se podařilo prokázat, že obchod s těmito výrobky pokrýval značný prostor (Waldhauser 1981; Fröhlich – Waldhauser 1989; Holodňák – Mag 1999; Čižmář – Leichmann 2002).¹⁸ V Čechách existovaly, kromě vysloveně lokálních, i dvě kamenické dílny zřetelně nadregionálního významu, zásobující rozsáhlá území. Jedna pracovala v severních Čechách v Lovosicích, druhá na Kunětické hoře ve východních Čechách. Distribuční okruhy obou dílen se navzájem překrývaly, tj. výrobky lovosické dílny jsou zjišťovány ve východních Čechách, a naopak kunětické produkty např. v okolí Lovosic.

Petrologická analýza žernovů na periferním agrárním sídlišti v Soběsukách v sz. Čechách ukázala (Holodňák – Mag 1999), že v posledních zhruba 250 letech př. Kr. se sem mlýnky dovážely především z prostoru Lovosic vzdálených ca 50 km vzdušnou čarou (ca 2/3 nalezených exemplářů). Ovšem najdeme zde výrobky i z dílny ve východních Čechách vzdálené 175 km vzdušnou čarou. Vzhledem k tomu, že obě dílny i sídliště v Soběsukách se nacházejí v relativně hustě osídleném území severní poloviny Čech, nelze vyloučit, že se do Soběsuk výrobky z obou dílen dostaly postupným obchodem přes lokální místa směny (trhy). Jedno z lokálních distribučních míst mlýnských kamenů pocházejících z lovosické dílny předpokládá na základě nalezeného depotu žernovů J. Waldhauser v Radovesicích (Waldhauser Hrsg. 1993). Nálezy ze Soběsuk, Radovesic i dalších sídlišť (soupisy srov. Waldhauser 1981; Fröhlich – Waldhauser 1989; Holodňák – Mag 1999) potvrzují předpoklad, že rotační mlýnské kameny patřily k běžné výbavě ne-li každé domácnosti, pak jistě každé sídlištní jednotky, což dokládá propracovanou distribuci tohoto nářadí.

Překvapivé zjištění ovšem přinesly analýzy 140 žernovů z oppida Staré Hradisko na Moravě, které jednoznačně prokázaly, že obyvatelé oppida upřednostňovali kvalitu a dovaželi tato zařízení z velkých vzdáleností (obr. 2). Pouze několik exemplářů (2,8 %) bylo

¹⁸ Tato situace není v Evropě v době železné výjimečná, viz např. distribuci mlýnských kamenů ve tvaru tzv. napoleonského klobouku z mayenského basaltu po rozsáhlých územích středního a dolního Porýní a Pomoselí (Joa-chim 1985).

Obr. 2. Původ mlýnských kamenů nalezených na oppidu Staré Hradisko (Čížmář – Leichmann 2002). – Fig. 2. The origin of quernstones found at the Staré Hradisko (Central Moravia) oppidum (Čížmář – Leichmann 2002).

vyrobena z místních nepříliš kvalitních surovin (Čížmář – Leichmann 2002; Čížmář 2002, 45). Největší množství žernovů (44,7 %) pochází překvapivě z dílny na Kunětické hoře ve východních Čechách, vzdálené vzdušnou čarou ca 100 km, 21 % mlýnků bylo vyrobeno z arkózy nacházející se v Boskovické brázdě vzdálené ca 30 km, 14 % mlýnských kamenů bylo dovezeno ze severních Čech, ze vzdálenosti více než 260 km (!), 4,2 % kamenů potom pochází zřejmě ze 220 km vzdálených dílen v rakouském Burgenlandu. Můžeme tedy prohlásit, že ač byla výroba na Starém Hradisku myslitelná a zdejšími řemeslníky technicky zvládnutá, jak dokládají exempláře z místní suroviny, spoléhali obyvatelé oppida na dovoz. Skladba nálezů naznačuje, že obchod minimálně mezi Starým Hradiskem a Kunětickou horou byl trvalý a uspokojoval zdejší spotřebu, byť oppidum nezůstávalo odkázáno na výrobky z jediné dílny.

Pro sledování dálkového obchodu je u nálezů ze Starého Hradiska důležitý ještě jeden aspekt – totiž v případě mlýnských kamenů, podobně jako u soli, můžeme uvažovat o velkých množstvích, resp. o značných hmotnostech obchodovaného zboží. Hmotnost přepravených mlýnských kamenů se zřejmě každoročně pohybovala v tunách: váha nového kompletního mlýnku kolísá okolo 60 kg (Waldhauser 1981). Oproti soli však nelze náklad žernovů dle okolností libovolně dělit. Transport mlýnských kamenů je poměrně náročný na dopravní prostředky i cesty, neboť se jedná o předměty těžké a zároveň křehké, které lze snadno trvale znehodnotit. Je proto zajímavé, že většina (60 %) mlýnských kamenů nalezených na Starém Hradisku pochází z Čech.

Mezi Čechami a Moravou se ovšem rozkládá rozlehlá Českomoravská vrchovina, která zůstávala až do vrcholného středověku prakticky neosídlená. Doprava mlýnských kamenů z Čech na Staré Hradisko tedy musela překonat hornaté česko-moravské pomezí. O cestách spojujících v pravěku Čechy s Moravou se diskutuje již dlouhá léta, jejich průběh však zatím není bezpečněji znám (srov. např. *Zápotocký 2001; Vích 2002a; 2002b*). *D. Víchovi (2003)* se v poslední době daří na pomezí východních Čech a sz. Moravy povrchovými sběry zjišťovat laténské nálezy, zdá se však, že jde o úzké a nepropojené sídlištní enklávy v jinak neosídleném území, které patrně kopírovaly komunikaci zajišťující spojení mezi oběma územími. Souvislá osídlení Čech a Moravy však v zásadě zůstávala oddělena prázdnými hornatými územími. Je zřejmé, že všechny česko-moravské komunikace musely vést relativně obtížným terénem, bez zázemí bohatých zemědělských sídlišť. I zde tedy, podobně jako u soli, stojíme před dokladem rozsáhlého a pravidelného obchodu, který se neodehrával mezi sousedícími sídlišti či regiony. Délku cesty mezi Kunětickou horou a Starým Hradiskem lze ve skutečném terénu odhadnout na ca 130 až 150 km, uvažujeme-li o nejkratším, nikoliv však doloženém, spojení. Taková cesta mohla za běžných podmínek trvat 6–7 dní, počítáme-li podobně jako *J. Kunow (1983, 53)* s denní trasou zhruba 20 km. Zároveň můžeme uvažovat o několika dnech strávených v prázdných, nebo jen sporadicky osídlených územích Českomoravské vysočiny. Obchod s mlýnskými kameny lze tedy rovněž označit za dálkový. Minimálně na česko-moravském pomezí pak můžeme předpokládat, že tento obchod zajišťovaly karavany doprovázené více či méně specializovanými dopravci/obchodníky.

5.4. Některé společenské aspekty dálkového obchodu

Zatím jsme se zabývali především geografickými souvislostmi dálkového obchodu či některými technickými stránkami jeho provádění. Na tomto místě však musíme zdůraznit jeho další a z hlediska zkoumání společnosti doby laténské jistě významnější aspekt, totiž samotnou schopnost celou transakci uskutečnit, i když obě strany nejsou v každodenním kontaktu. Keltská společnost musela být nepochybně natolik vyspělá, že si dokázala vytvořit, a hlavně dodržovat pravidla, která zajišťovala trvalé fungování celého procesu. Je zřejmé, že všechny strany podílející se na obchodu a dopravě musely tato pravidla znát a respektovat, aby se celý proces udržel v chodu. Např. výrobci a obchodníci se museli spolehnout na dopravce/obchodníky, že zboží skutečně dovezou. Dopravci a obchodníci si museli být na cestách alespoň relativně jisti svou bezpečností atd.

Ne vždy zřejmě musel být při příchodu dopravce/obchodníka po ruce ekvivalent za dodané zboží v náležitém množství a kvalitě. Nebo naopak dopravce nemusel být schopen veškeré obdržené zboží přepravit najednou, takže je nutné počítat s hromaděním zboží, s jeho přerozdělováním, skladováním, ochranou, ale především s tím úzce souvisejícím systémem dluhů, závazků atd., bez kterých by obchod na dálku nemohl fungovat.

Nesmíme zapomínat ani na samotnou logistiku transportu, vždyť již jen zajištění každodenní píce pro desítky soumarů nemuselo být snadnou záležitostí. V osídlených oblastech lze předpokládat úzké propojení dálkového obchodu se směnou ryze lokální, která představovala jeho logistickou podporu, zajišťující píci, stravu, odpočinek, opravy výstroje, dopravních prostředků apod., zvláště významné např. před vstupem do liduprázdných území nebo před překonáním vodní překážky. „Dálkoví“ obchodníci museli jistě udržovat

dobré kontakty s místními elitami, aby měli zajištěn volný průchod cizím územím či aby měli zajištěnou ochranu po cestách, případně i přímou podporu transportu: lodě, vozy, zvířata, lodivody, průvodce, nosiče, odstraňování překážek z cest apod. K logistice dopravy a obchodu, byť ne bezprostřední, patří i výměna unavených či časem opotřebovaných soumarů a tažných zvířat. V římském Impériu bývalo např. zvykem, že se ročně obměnila čtvrtina zvířat (*Bender 1978*).

Všechny výše uvedené činnosti a vztahy sice nelze pomocí archeologických nálezů poznávat, na druhou stranu je však nutně musíme předpokládat. Tvoří totiž nedílnou součást obchodu či dopravy i u daleko primitivnějších společností, než byla keltská v době laténské, jak nám dokládají písemné prameny prakticky ze všech období a oblastí, stejně jako etnografická pozorování (srov. *Pospišil 1963; 1997; Renfrew 1975; Köhler 1985; Eggert 1991a; 1991b*).

5.5. Napojení sídlištních jednotek na dálkový obchod

Chceme-li si učinit představu o obchodní síti i o celkovém dopadu obchodu na laténskou společnost, musíme obrátit pozornost k dalším předmětům, které se pravidelně a v nemalém rozsahu směňovaly. V tomto směru se naše poznání v posledních desetiletích značně rozšířilo. Ukázalo se totiž, že předměty dříve považované za mimořádné a vzácné se vyskytují prakticky v každé blíže prozkoumané sídlištní jednotce. Jedním z takových předmětů jsou skleněné náramky a korále. Nové výzkumy prokázaly, že se s nimi setkáváme na všech sídlištech, včetně malých osad v okrajových oblastech. Přitom je zřejmé, že sklo bylo ve střední Evropě vyráběno pouze v několika málo dílnách (např. Stradonice, Staré Hradisko, Manching, Etzersdorf, Roseldorf). Výrobky se tedy jistě distribuovaly na velké vzdálenosti (srov. *Gebhard 1989; Venclová 1990; Karwowski 2004; Seidel 2005*).

Podobně je tomu např. s kruhovým šperkem ze sapropelitu, který se ve 3. stol. př. Kr. z oblasti zdroje suroviny v okolí města Mšec dostával opět prakticky do všech sídelních jednotek v Čechách (*Venclová 2001*). Nálezy sapropelitových ozdob však daleko překračují i rámec České kotliny a lze je pozorovat až do vzdáleností několika set kilometrů od místa výroby. Podobně je tomu u předmětů z bronzu, které rovněž shledáváme na všech sídelních jednotkách, ač naleziště mědi a především cínu jsou vzácná.

Samostatnou kapitolu v archeologických úvahách o obchodu vždy představuje keramika. Na tomto místě se spokojme s konstatováním, že ve střední Evropě můžeme prokázat v mladší a pozdní době laténské ojedinělé importy exotických nádob z velkých vzdáleností (např. *Salač – Carnap-Bornheim 1994*) i rozsáhlý obchod s určitým typem keramického zboží, který z několika málo oblastí zásoboval široká střeoevropská území. Vhodný příklad v tomto směru poskytuje např. tuhová keramika (srov. *Kappel 1969; Waldhauser 1992; Trebsche 2003*). Podrobnější zkoumání na menších teritoriích ukázalo, že obchod s keramikou zasahoval rovněž do každé osady. Např. v sz. Čechách bylo zjištěno, že na každém sídlišti je zastoupena cizí keramika. Ve všech sídlištních keramických souborech se vyskytuje jemná na kruhu točená keramika, která se ovšem v sz. Čechách vyráběla pouze v jednom až dvou výrobních centrech, a musela být tedy do osad dovážena. Vzhledem k jejímu množství (v průměru v pozdní době laténské okolo 10 %) i pravidelnému výskytu se muselo jednat i v tomto případě o víceméně stabilní zásobování. Zajímavé je, že vyšší podíl jemné keramiky je shledáván právě na sídlištech nacházejících se na předpokládaných

cestách (blíže *Rulf – Salač 1995*). Kromě toho prakticky každé blíže poznané severočeské sídliště z posledních dvou století př. Kr. disponuje keramickými importy, které zjevně ze severních Čech nepocházejí – např. grafitová keramika, tzv. struhadlovitě drsněná keramika ze středních Čech či šedá zrnitá z oppid Stradonice a Závist. I u těchto „dálkových“ importů platí, že se častěji vyskytují na sídlištích s dobrou dopravně-geografickou polohou.

Jak jsme již několikrát konstatovali, lze výše uvedené nálezy cizího původu, stejně jako např. již zmíněné žernovy, nalézt na každém sídlišti. To samo o sobě dokládá možnost každého sídliště napojit se na nadregionální distribuci a zároveň schopnost se nadregionálního obchodu účastnit, tj. poskytnout za zboží adekvátní protihodnotu. Povědomí obyvatelstva o tom, kde a za jakých podmínek lze zboží nepocházející z vlastního regionu získat, zřejmě můžeme považovat za všeobecné.

Každá sídelní jednotka tedy měla k produktům zprostředkovaným nadregionálním obchodem přístup. Některé přímo (nacházející se poblíž dálkových cest), jiné zřejmě prostřednictvím regionálních či lokálních trhů/míst směny. Je zřejmé, že podobně jako existovala celá škála sídlišť, muselo existovat i rozsáhlé spektrum lidí podílejících se na směně. Na velkých centrálních sídlištích, např. na výrobních a distribučních centrech, oppidech a na sídlištích nacházejících se přímo na dálkových cestách, můžeme předpokládat do značné míry specializované obchodníky i dopravce. Naopak řadová vesnická sídliště zcela jistě nedisponovala lidmi zaměřenými výhradně na obchod. Zároveň ovšem běžně nalézané či důvodně předpokládané importované zboží (sůl) ukazuje, že určití jedinci byli schopni vstoupit do mezisídlištních vztahů, při kterých ke směně předmětů, surovin či zemědělských produktů docházelo. Ne vždy se sice muselo jednat o směnu dobrovolnou, tedy obchod ve vlastním slova smyslu¹⁹, zdá se však, že výskyt dováženého zboží na sídlištích různého typu svým způsobem odráží širokou škálu obchodních vztahů i účastníků těchto vztahů.

Na právě uvedené hypotézy lze pohlížet i z opačné strany. Co mohly otevřené osady nabídnout jako protihodnotu za dovážené zboží? Jistě existovala sídliště, i celé regiony, u kterých lze doložit, popř. předpokládat, že byla schopna nabídnout suroviny, nebo i hotové výrobky. Jako příklad uvedme zlato ze sídlišť v Pootaví (*Michálek – Venclová 1994*) či kruhový spropelitový šperk z Loděnicka (*Venclová 2001*). *N. Venclová (2001)* dokonce vypracovala hypotézu tzv. industriálních zón, tedy oblastí, které měly výrobky a především surovinami zásobovat široké oblasti. Zajímavé je, že v jedné ze jmenovaných oblastí, které jsou *N. Venclovou* považovány za industriální zóny, lze pozorovat na sídlištích zvýšený výskyt mnohdy i mimořádných importů (Pootaví), zatímco ve druhé (Loděnicko) takovéto zjištění učiněno nebylo (další diskusi viz *Salač 2004*).

Značná část dováženého zboží je shledávána na běžných zemědělských osadách. Jestliže tedy importy, mnohdy i značné hodnoty (např. žernovy), nacházíme pravidelně na agrárních sídlištích, pak se naskytá otázka, jakou protihodnotu mohla tato sídliště poskytovat. U naprosté většiny takovýchto sídlišť nelze prokázat žádnou řemeslnou výrobu, která by významem přesahovala hranice samotné osady, natož regionu, proto je nutné předpokládat, že vedle kůží, látek, dřeva, vosku a jiných podobných surovin představoval protihodnotu především export potravin či dobytka.

¹⁹ V tomto příspěvku se záměrně a ve shodě s úvodní definicí obchodu nezabýváme povinnými odvody, kořistí apod., i když nelze pochybovat, že i tímto způsobem se dostávalo do oběhu nemálo předmětů či surovin, které se následně mohly stát předmětem dalšího již dobrovolného obchodu (srov. *Salač 1993; 1996*).

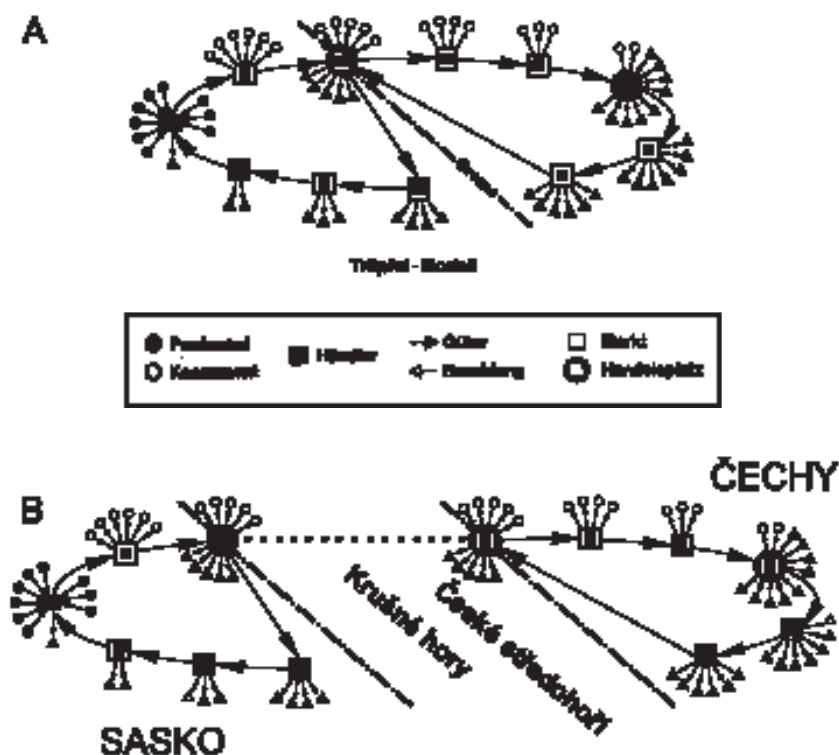
6. Česká kotlina jako modelové území pro zkoumání dálkového obchodu

Výše jsme vyslovili názor, že přímý dálkový obchod můžeme archeologicky prokázat pouze v oblastech, kde překonával rozsáhlejší neobydlená území. To ovšem ve specifických českých poměrech znamená, že *veškerý obchod České kotliny s okolními krajinami musel být nutně dálkový*, neboť toto území bylo od svého okolí ze všech stran odděleno hradbou neosídlených hor (*obr. 1; 2*). Dálkový obchod tedy v českém prostoru musel hrát mimořádně významnou roli. Množství a rozložení importů v České kotlině (nejen) v době železné zároveň dokládají schopnost udržovat takovýto obchod v chodu po dlouhá staletí.

Česká kotlina tedy může díky své ojedinělé geografické poloze sloužit jako modelové území pro zkoumání pravěkého dálkového obchodu či obchodu vůbec, a to v celoevropském měřítku. Je až překvapivé, jak snadno lze některé modely dálkového obchodu aplikovat na konkrétní česká území (*obr. 3*). Bližší poznávání konkrétního průběhu cest spojujících Čechy s okolím a hodnocení archeologických nálezů a nalezišť podél nich může mnohé vypovědět o jejich úloze v transportu a obchodě v jednotlivých obdobích i o kontaktech Čech se sousedními krajinami obecně.

Takovéto bádání může ovšem přispět i k objasňování otázek migrací v různých obdobích našeho pravěku. Uvažuje-li se v některých archeologických kulturách o příchodu nových obyvatel do Čech, či naopak o odchodu „českého“ obyvatelstva, pak je zřejmé, že se podobné pohyby musely uskutečňovat právě po oněch několika málo stávajících konkrétních cestách, které protínaly česká hraniční pohoří. Jistě nelze předpokládat, že by si nově příchozí, natož odcházející, razili nové cesty. Bylo by tedy zřejmě možné i odvodit, do kterých oblastí či do kterých konkrétních centrálních sídlišť kontrolujících vstupní komunikace nové obyvatele tyto cesty dovedly. Na jiném místě (*Salač 2002*) byl zveřejněn předpoklad, že *centrální místa* na dálkových cestách hrála v zásadě dvojí druh rolí. *Aktivní role* spočívaly např. v organizování a kontrole dálkové dopravy a obchodu, napojení dálkového obchodu na obchod místní apod. Protože do/z Čech vedlo v pravěku pouze několik málo cest, které bylo možné kontrolovat nejlépe na několika vhodných místech, jsou tato místa kontinuálně osídlena po dlouhá období (Lovosice, Kolín, Kadaňsko, Praha apod.). V tomto smyslu jsou právě tato místa nositeli kontinuity pravěkého vývoje. Pod pojmem *pasivní role* jsou míněny situace, kdy dálkové cesty přivedou, protože to ani jinak možné není, do takového centra nezvané skupiny nového obyvatelstva z vnějších teritorií, které je ovládnou. Lze se domnívat, že k prvotnímu převzetí krajiny docházelo právě prostřednictvím ovládnutí centrálních míst. Jejich ovládnutím došlo zároveň k uchopení moci hospodářské. V tomto smyslu odrážejí centrální místa diskontinuitu pravěkého vývoje.

Z uvedeného je zřejmé, že studium cest v českém pohraničí má velký význam, nejen pro české bádání. Je proto potěšitelné, že se v posledních letech objevily specializované archeologické práce, které se jednotlivým komunikacím věnují. Přechod Krušných hor Nakléřovským průsmykem byl tématem rozsáhlé studie *K. Simona a K. Hauswalda (1995)*, Labem se zabýval *V. Salač (1997)*, *D. Vích (2002a; 2002b; 2003)* se systematicky věnuje severnímu českomoravskému pomezí. Cestami napříč Českomoravskou vysočinou se zabýval nově i *M. Zápotocký (2001)*. *J. Prostředník s P. Šídou (2002)* shrnuli poznatky o přechodu západních Krkonoš; tzv. Zlaté stezce překonávající Šumavu se dlouhodobě věnují *F. Kubů a P. Zavřel (např. 2001)*.

Obr. 3. Model dálkového obchodu (A) dle H. Steuera (1987) a jeho aplikace (B) na česko-saské pomezí v pravěku. – Fig. 3. Model of long distance trade (A) after H. Steuer (1987), and its application (B) to the Bohemian/Saxon border regions in prehistory.

7. Závěr

Archeologická situace ve střední Evropě umožňuje prohlásit, že zde od hlubokého pravěku fungoval obchod, a to včetně obchodu dálkového. Jeho stabilita patrně vzrůstala se stabilitou sídelní struktury. V době laténské byl obchod mimořádně rozvinutý a intenzivní a jeho doklady lze shledávat na každé sídelní jednotce. Nálezy samotné a s nimi spojené teoretické úvahy o distribuci soli, dobytka či potravin prokazují, že četné druhy zboží běžně překonávaly velké vzdálenosti. Zacházení s předměty, surovinami, potravinami či potravinovými doplňky pocházejícími z velké dálky bylo každodenní záležitostí i na velmi malých sídlištích. Výsledky a důsledky dálkového obchodu se tedy přímo či nepřímo dotýkaly každého člena keltské společnosti. Ne každý však musel být o tomto obchodě blíže informován, podstatná pro každého jedince byla především znalost nejbližšího místa směny, kde bylo možné si předměty pocházející odkudsi z daleka zajistit.

Přitom je velmi důležité, že všechny výše uvedené doklady dálkového obchodu ve střední Evropě mohou být kladeny do souvislosti výhradně s domácím keltským obyvatelstvem. To znamená, že keltský obchod tvořil dobře fungující systém, zahrnující rozsáhlou škálu obchodních vztahů od zcela lokálních až po dálkové, od prosté směny po směnu peněžní

v pozdním laténu. Keltský obchod byl schopen uskutečňovat obchodní transakce i mezi regiony, které spolu navzájem nesousedily. Nálezy v Čechách potom dokazují, že takový obchod byl všední záležitostí.

Podíváme-li se pod tímto „středoevropským“ úhlem pohledu na ty obchodní aktivity v Galii před římskou okupací, o kterých nám písemné prameny sdělují, že je prováděli *talke* Římané či Řekové, zdá se, že těmito ovládaný obchod nemohl mít v celkovém obchodním systému rozhodující roli. Teprve poznáme-li v budoucnu fungování obchodu v Galii blíže, zřejmě pouze na základě archeologických pramenů, budeme se moci konkrétněji vyjádřit k tomu, co tento římský či řecký obchod znamenal a jaký byl jeho význam. Nelze vyloučit, že jde pouze o určitou racionalizaci jednoho typu obchodu – a sice obchodu dálkového, na kterém prostě Řekové a především Římané měli zájem, aby lépe uspokojili své vlastní potřeby surovin, otroků či potravin. Je také možné, že prosazování se v dálkovém obchodu bylo do určité míry formou přebírání ekonomické moci Římány. Na druhou stranu ovšem archeologické prameny prokazují, že mohlo jít opravdu nanejvýš o přebírání či ovládnutí již dávno existujícího keltského (mimo jiné i dálkového) obchodu (podobně *Büchschütz* 2002, 71). Římané zcela jistě nevymýšleli racionální spojení mezi jednotlivými galskými regiony či mezi Galii a okolními zeměmi, lhotejno, zda po souši, či po vodě. Takováto spojení zde již dávno existovala (*Pauli* 1993; *L'Helgouach – Briard* 2001). Ostatně, že římské cesty a silnice využívaly především předchozí starší spojení, zvláště v extrémních terénech – např. v Alpách, je známým faktem (*Breitwieser – Lippert* 1999; *Walde Hrsg.* 1998; *Schneckenburger Hrsg.* 2002). Archeologické i písemné prameny zároveň prokazují, že keltský obchod dále existoval a fungoval i v době, kdy v Galii začali působit řečtí a římské obchodníci.

Doložit existenci keltského obchodu tedy, zdá se, není problém. Ovšem interpretovat shromážděné archeologické i písemné prameny, či lépe řečeno rekonstruovat a především pochopit keltský obchod, nám znemožňuje mnoho faktorů. Ať se snažíme sebevíce, zůstáváme nadále lidmi počínajícího třetího tisíciletí, kteří prostě nemohou plně chápat obchodní vztahy v době laténské.²⁰ Vždyť si musíme přiznat, že nerozumíme ani všem formám obchodu dnešního. To sice u archeologů či historiků starověku nemusí mít zvláštní význam, překvapivější a závažnější je fakt, že současnému obchodu ne vždy rozumějí sami obchodníci (viz relativně časté krachy obchodních či bankovních firem), ekonomové a konečně politici, o čemž svědčí nekonečné diskuse v médiích na téma obchodu, bankovníctví, nezaměstnanosti atd. Zcela jistě tomu bylo podobně i v posledních staletích před Kristem. Celkovému fungování obchodu asi sotvakdo rozuměl, zvláště, když se jím prakticky nikdo na obecné rovině v antickém světě nezabýval (srov. *Finley* 1973), tím méně ve světě keltském. Proto jsou také antické písemné zprávy o keltském obchodu tak povrchní, kusé a zřejmě i nepřesné. Jestliže nám však archeologické prameny přesvědčivě ukazují jeho výsledek – intenzivní a stálou distribuci předmětů, polotovarů, surovin a potravin na malé i velké vzdálenosti, zasahující do každé sídelní jednotky, pak není důvodu o keltském obchodu pochybovat, byť jeho fungování z převážné části nerozumíme a zřejmě nikdy neporozumíme.

²⁰ Viz zajímavou debatu na téma interpretace archeologických i písemných pramenů, která se odehrála na konferenci v Tübingen v r. 1998 (*Heinz – Eggert – Veit Hrsg.* 2003). Pro téma obchodu je zajímavý příspěvek *A. Möllera* (2003).

Prameny a literatura

- Banck-Burgess, J. 1999:* Hochdorf IV. Die Textilfunde aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kreis Ludwigsburg) und weitere Grabtextilien aus hallstatt- und latènezeitlichen Kulturgruppen. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 70. Stuttgart.
- Bender, H. 1978:* Römischer Reiseverkehr. Cursus publicus und Privatreisen. Waiblingen.
- Bergier, J.-F. 1989:* Die Geschichte vom Salz. Frankfurt a. M. – New York.
- Bertaux, J. P. 1981:* L'archéologie du sel en Lorraine: „Le briquetage de la Seille“, Moselle. État actuel des recherches. In: Le sel et son histoire. Association interuniversitaire de l'Est 20, Nancy, 519–538.
- 1987: La fabrication du sel à l'époque protohistorique par la technique du briquetage. In: L'Âge du fer en Lorraine, Sarreguemines, 85–100.
- Bolzano, K. 1994:* Die Bedeutung von Kochsalz für den Blutdruck des Menschen. In: Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994, Salzburg, 72–77.
- Breitwieser, R. – Lippert, A. 1999:* Passwege der keltischen und römischen Zeit, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 129, 125–131.
- Büchenschütz, O. 2002:* Die Entstehung von Wirtschaftszentren in Gallien. In: C. Dobiat – S. Sievers – T. Stöllner Hrsg., Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 6, Bonn, 63–76.
- Carter, C. O. 1975:* Mans' Need of Salt. In: K. W. de Brisay – K. A. Evans Hrsg., Salt: the Study of an Ancient Industry. Report on the Salt Weekend Held at the University of Essex, September, Colchester, 13.
- Čižmář, M. 2002:* Keltské oppidum Staré Hradisko. Archeologické památky střední Moravy 4. Olomouc.
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2002:* Laténské žernovy ze Starého Hradiska, Památky archeologické 93, 259–271.
- Čižmářová, J. 1996:* Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren, Arheološki vestnik 47, 173–182.
- Déchelette, J. 1927:* Manuel d'Archéologie 4. Paris (2. vyd.).
- Dobesch, G. 2002:* Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen. In: C. Dobiat – S. Sievers – T. Stöllner Hrsg., Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 6, Bonn, 1–25.
- Dopsch, H. – Heuberger, B. – Zeller, K. W. Hrsg. 1994:* Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994. Salzburg.
- Drda, P. 2002:* Wirtschaftliche Strukturen am Beispiel böhmischer Oppida (Závist). In: C. Dobiat – S. Sievers – T. Stöllner Hrsg., Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 6, Bonn, 287–296.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995:* Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida, Archeologické rozhledy 47, 596–613.
- 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema, Památky archeologické 88, 65–123.
- van Dülmen, R. 2001:* Historische Anthropologie. Köln – Weimar – Wien.
- Eggers, H.-J. 1951:* Der römische Import im freien Germanien. Atlas der Urgeschichte 1. Hamburg.
- Eggert, M. K. H. 1991a:* Prestigegüter und Sozialstruktur in der Späthallstattzeit: Eine kulturanthropologische Perspektive, Saeculum 42, 1–28.
- 1991b: Die konstruierte Wirklichkeit: Bemerkungen zum Problem der archäologischen Interpretation am Beispiel der späten Hallstattzeit, Hefhaistos 10, 5–20.
- 2003: Über Zimelien und Analogien: Epistemologisches zum sogenannten Südimport der späten Hallstatt- und frühen Latènekultur. In: *Heinz – Eggert – Veit Hrsg. 2003*, 175–199.
- Ellmers, D. 1989:* Die Archäologie der Binnenschifffahrt in Europa, nördlich der Alpen. In: H. Jahnkuhn – W. Kimmig – E. Elbel Hrsg., Untersuchungen zu Handel und Verkehr in der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa V, Göttingen, 291–350.
- Erdrich, M. 2001:* Rom und die Barbaren. Das Verhältnis zwischen dem Imperium Romanum und den germanischen Stämmen vor seiner Nordgrenze von der späten römischen Republik bis zum Gallischen Sonderreich. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 58. Mainz.
- Finley, M. I. 1973:* The Ancient Economy. Berkeley.
- Fischer, F. 1973:* Keimelia: Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in der späten Hallstatt- und frühen Latènekultur des westlichen Mitteleuropa, Germania 51, 436–59.

- Fischer, F. 1985: Der Handel der Mittel- und Spät-Latène-Zeit in Mitteleuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. In: K. Düwell – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I, Göttingen, 285–298.
- 2000: Zum „Fürstensitz“ Heuneburg. In: W. Kimmig Hrsg., Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg. Heuneburgstudien XI. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 59, Mainz, 215–227.
- Fries-Knoblach, J. 2001: Gerätschaften, Verfahren und Bedeutung der eisenzeitlichen Salzsiederei in Mittel- und Nordwesteuropa. Leipziger Forschungen zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie 2. Leipzig.
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989: Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů), Archeologické rozhledy 41, 16–58.
- Gebhard, R. 1989: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Ausgrabungen in Manching 11. Stuttgart.
- Grabmüller, M. – Rádl, R. 1994: Finanz- und Wirtschaftswörterbuch deutsch-tschechisch, tschechisch-deutsch. Prag.
- Haid, O. – Stöllner, T. 2004: Salz, Salzgewinnung, Salzhandel. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 26, Berlin – New York, 354–379.
- Heinz, M. – Eggert, M. K. H. – Veit, U. Hrsg. 2003: Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation. Münster – New York – München – Berlin.
- Heuberger, B. 1994: Salz und Leben. In: Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994, Salzburg, 65–71.
- Holodňák, P. 1987: Methodische Probleme bei der Bestimmung von Populationsgröße in der Latènezeit, Anthropologie 25, 143–154.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999: Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště, Památky archeologické 90, 398–441.
- Horard-Herbin, M. P. 1997: Le village celtique des arènes à Levroux. Revue Archéologique Centre France Suppl. 12. Tours.
- Jacobsen, G. 1995: Primitiver Austausch oder freier Markt? Untersuchungen zum Handel in den gallisch-germanischen Provinzen. Pharos 5. St. Katharinen.
- Joachim, H.-E. 1985: Zu eisenzeitlichen Reibsteinen aus Basaltlava, den sog. Napoleonschütten, Archäologisches Korrespondenzblatt 15, 359–369.
- Kappel, I. 1969: Die Graphittonkeramik von Manching. Ausgrabungen in Manching 2. Wiesbaden.
- Karwowski, M. 2002: Latènezeitlicher Glasschmuck aus Ostösterreich. Wien.
- Kimmig, W. 1969: Zum problem spätallstattischer Adelsitze. In: K.-H. Otto – J. Herrmann Hrsg., Siedlung, Burg und Stadt, Berlin, 95–113.
- 1981: Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeer und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa, Jahrbuch des RGZM 30, 3–78.
- Köhler, U. 1985: Formen des Handels in ethnologischer Sicht. In: K. Düwell – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., Untersuchungen zu Handel und Verkehr in der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I, Göttingen, 11–55.
- Kossack, G. 1974: Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. In: G. Kossack – G. Ulbert Hrsg., Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift Joachim Werner, München, 3–33.
- Kotyza, O. – Tomas, J. 1993: Příspěvek k problematice přechodů Krušných hor v raném středověku. In: K. Kaiserová ed., Čechy a Sasko v proměnách dějin – Sachsen und Böhmen im Wandel der Geschichte. Acta Universitatis Purkynianae – Philosophica et historica 1 (Slavogermanica II), Ústí n. L., 373–390.
- Krausse, D. 1995: Hochdorf III. Das Trink- und Speiseservice aus dem spätallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Stuttgart.
- Krausz, I. 2001: Analyse spatiale. In: O. Büchschütz ed., Le village celtique des Arènes à Levroux. Levroux 5. Revue Archéologique Centre France Suppl. 19, Tours, 173–304.
- Kubů, F. – Zavřel, P. 2001: Der Goldene Steig I. Passau.
- Kull, B. Hrsg. 2003: Sole und Salz. Mainz.
- Kunow, J. 1983: Der römische Import in die Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen. Göttingener Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 21. Neumünster.
- Lech, J. 1987: Danubian raw material distributions patterns in eastern central Europe. In: The human uses of flint and chert, Cambridge – London, 241–248.

- L'Helgouach, J. – Briard, J. eds. 2001: Systèmes fluviaux, estuaires et implantations humaines. De la pré-histoire aux grandes invasions. Paris.*
- Machwitz, H. 1994: Salt im Wandel. In: Salz. Katalog Landesausstellung Hallein 1994, Salzburg, 78–85.*
- Manhart, H. 1998: Noch einmal Tierknochenfunde aus Manching, Germania 76, 661–668.*
- Marcus Porcius Cato de agri cultura liber. O zemědělství. Překl. V. Zamarovský. Praha 1959.*
- Méniel, P. 1994: Le boeuf, bête de somme et offrande en Gaule septentrionale. In: M.-J. Roulière-Lambert ed., Aurochs, le retour, Lons-le-Saunier, 101–111.*
- Michálek, J. – Venclová, N. 1994: Laténské sklo ze Strakonicka – La Tène period glass from the Strakonice region (South Bohemia), Archeologické rozhledy 46, 558–583.*
- Möller, A. 2003: Modelle, Idealtypen, Naukratis oder Verstehen durch Vergleichen. In: Heinz – Eggert – Veit Hrsg. 2003, 53–77.*
- Neustupný, E. ed. 1998: Space in Prehistoric Bohemia. Praha.*
- Pauli, L. 1974: Der Goldene Steig. Wirtschaftsgeographisch-archäologische Untersuchungen im östlichen Mitteleuropa. In: G. Kossack – G. Ulbert Hrsg., Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift Joachim Werner, München, 115–139.*
- 1993: Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: H. Bender – L. Pauli – I. Storck, Der Münsterberg in Breisach II, München, 21–172.
- Peters, J. 1998: Römische Tierhaltung und Tierzucht. Passauer Universitätschriften zur Archäologie. Rahden/Westfalen.*
- Polanyi, K. 1944: The Great Transformation. New York.*
- 1957: The Economy as Instituted Process. In: K. Polanyi – C. M. Arensberg – H. W. Pearson eds., Trade and Market in the Early Empires, New York, 243–270.
- 1971: Primitiv, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi. Edited by G. Dalton. Boston.
- 1975: Traders and Trade. In: J. A. Sabloff – C. C. Lamberg-Karlovsky eds., Ancient Civilization and Trade, Albuquerque, 133–155.
- Popelka, M. 1999: K problematice štěpané industrie v neolitu Čech. In: Praehistorica 24, Praha, 7–122.*
- Pospíšil, L. 1963: Kapauku Papuan Economy. New Haven.*
- 1997: Etnologie práva. Praha.
- Prilaux, G. 2000: La production du sel à l'Age du Fer. Contribution à l'établissement d'une typologie à partir des exemples de l'autoroute A16. Protohistoire Européene 5. Éditions Monique Mergoïl. Montagnac.*
- Provazník, K. – Komárek, L. – Janovská J. – Ošancová K. edd. 1995: Manuál prevence v lékařské praxi. II. Výživa. Praha.*
- Prostředník, J. – Šída, P. 2002: Přejchod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001, Nitra, 283–311.*
- Renfrew, C. 1969: Trade and Culture Process in European Prehistory, Current Anthropology 10, 151–169.*
- 1975: Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication. In: J. A. Sabloff – C. C. Lamberg-Karlovsky eds., Ancient Civilization and Trade, Albuquerque, 3–59.
- Rösch, M. 1997: Polenanalysen an einem eisenzeitlichen Gefäßinhalt aus einem keltischen Fürstengrab am Glauberg in Hessen, Germania 75, 543–550.*
- Rostovtzeff, M. I. 1957: The Social and Economic History of the Roman Empire I–II. Oxford (2. vyd.).*
- Rulf, J. – Salač, V. 1995: Zpráva o laténské keramice v severozápadních Čechách, Archeologické rozhledy 47, 373–417.*
- Saile, T. 2000: Salz im ur- und frühgeschichtlichen Mitteleuropa – Eine Bestandaufnahme, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 81, 129–234.*
- Salač, V. 1993: Production and Exchange during the La Tène Period in Bohemia, Journal of European Archeology 1, 72–99.*
- 1996: O hospodářství, oppidech a Marobudovi – On economy, the oppida and Marobudus, Archeologické rozhledy 48, 60–97.
- 1997: Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky), Archeologické rozhledy 49, 462–494.
- 2000: The oppida in Bohemia: a wrong step in the urbanization of the country?. In: V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban, Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer, Bibracte 4, Glux en Glenne, 151–156.
- 2002: Zentralorte und Fernkontakte. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 20–46.

- Salač, V. v tisku:* Oppida und ihre Macht. In: A. Krenn-Leeb Hrsg., *Wirtschaft, Macht und Strategie. Höhen-siedlungen und ihre Funktionen in der Ur- und Frühgeschichte*, Wien.
- Salač, V. – von Carnap-Bornheim, C. 1994:* Die westlichen Beziehungen Böhmens in der Mittel- und Spät-latènezeit am Beispiel der Keramik, *Germania* 72, 95–131.
- Sabloff, J. A. – Lamberg-Karlovsky, C. C. eds. 1975:* *Ancient Civilisation and Trade*. Albuquerque.
- Seidel, M. 2005:* Keltische Glasarmringe zwischen Thüringen und dem Niederrhein, *Germania* 83, 1–42.
- Schier, W. 1998:* Fürsten, Herren, Händler? Bemerkungen zu Wirtschaft und Gesellschaft der westlichen Hallstattkultur. In: H. Küster – A. Lang – P. Schauer Hrsg., *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften*, Regensburg, 493–514.
- Schmid-Sikimić, B. 2002:* Hochgebirge – ein Hindernis, das die Kommunikation fördert. Zur Frage der Paß- und Handelswege über die Alpen im 6. und 5. Jh. vor Chr. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 110–133.
- Schneckenburger, G. 2002:* *Über die Alpen. Menschen – Wege – Waren*. Stuttgart.
- Simon, K. 1979:* Glättmusterverzerrte Keramik der früheren Latènezeit von Großstorf, *Ausgrabungen und Funde* 24, 19–34.
- Simon, K. – Hauswald, K. 1995:* Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 37, 9–98.
- Simon, T. 1995:* Salz und Salzgewinnung im nördlichen Baden-Württemberg. *Geologie – Technik – Geschichte. Forschungen Württembergisch-Franken* 42. Sigmaringen.
- Steuer, H. 1987:* Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgründ archäologischer Zeugnisse. In: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zur Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa IV*, Göttingen, 111–197.
- Stöllner, T. 2002:* Salz als Fernhandelsgut in Mitteleuropa während der Hallstatt- und Latènezeit. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 47–71.
- 2003: Mining and Economy – A Discussion of Spatial Organisations and Structures of Early Raw Material Exploitation. In: Th. Stöllner – G. Körling – G. Steffens – J. Cierny eds., *Man and Mining – Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisberger on occasion of his 65th birthday*. *Der Anschnitt Beiheft* 16, Bochum, 415–446.
- Timpe, D. 1985:* Der keltische Handel nach historischen Quellen. In: K. Düwel – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I*, Göttingen, 258–284.
- Trebesch, P. 2003:* Keramik mit Feinkammstrich aus keltischen Siedlungen im Großraum Linz: Untersuchungen zu Werkstätten, Funktion, Verbreitung und Datierung. *Linzer archäologische Forschungen* Bd. 35. Linz.
- Treml, M. – Jahn, W. – Brockhoff, E. Hrsg. 1995:* *Salz macht Geschichte*. Augsburg.
- Venclová, N. 1990:* *Prehistoric glass in Bohemia*. Praha.
- 2001: *Výroba a sídla*. Projekt Loděnice. Praha.
- Vích, D. 2002a:* Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí, *Pravěk* NŘ 11, 61–100.
- 2002b: Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomyštska, *Pomezí Čech a Moravy* 5, 7–78.
- 2003: Laténské nálezy na českomoravském pomezí, *Pravěk* NŘ 13, 309–350.
- Walde, E. Hrsg. 1998:* *Via Claudia*. Neue Forschungen. Innsbruck.
- Waldhauser, J. 1981:* Keltische rotační mlýny v Čechách, *Památky archeologické* 72, 153–221.
- 1992: Distributionsysteme von Graphittonkeramik und die Ausdeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 22, 377–392.
- Waldhauser, J. Hrsg. 1993:* Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.
- Wiethold, J. 2000:* Sieben Jahre archäobotanische Analysen im Oppidum von Bibracte. *Untersuchungen zur Landwirtschaft und Nahrungsmittelversorgung der Spätlatènezeit und in frühromischer Zeit*. In: V. Guichard – S. Sievers – O. H. Urban, *Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer*. *Bibracte* 4, Glux en Glenne, 203–209.
- Woodiwiss, S. ed. 1992:* *Iron Age and Roman Salt Produktion and the Medieval Town of Droitwich*. Council for British Archaeology Research Report No B1. Oxford.
- Zápotocký, M. 2001:* Eneolitická hradiště Čáslavské kotliny a jejich kontakt s Moravou. In: *Pravěk* NŘ – Suppl. 8, Brno, 246–275.
- Žemlička, J. 1997:* *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha.

On trade in prehistory, and especially in the La Tène

1. Introduction – definition of terms

Given that there is no universally recognised/accepted definition of what constitutes ‘trade’, in this article the term is taken to mean any form of the peaceful mutual transfer of goods; the terms ‘trade’ and ‘exchange’ are thus synonymous. The author is convinced that it is a mistake to use definitions that are too narrow in defining prehistoric trade (e.g. as only exchange between specialised traders, only financial transactions, only long-distance trade etc.), as by deciding in advance to apply such modern and artificial definitions we rule out a considerable portion of trading activities.

2. Discussion: trade among the Celts

Celtic trade interests both historians of Antiquity and archaeologists, who, while working with different sources, may nevertheless be divided into groups holding the same opinions: one disputes trade among the Celts, while the other holds that it was of exceptional importance. It would however appear that many of the differences between these groups are the result of different understandings of the term ‘trade’. The historian *D. Timpe (1985)* identifies trade with long distance trade, and maintains that in Gaul this was in the hands of the Romans and the Greeks. *G. Dobesch (2002)* believes that local exchange is also part of trade; through an analysis of almost identical written sources he comes to the conclusion that the Celts were involved even in long distance trade. Similar discussions have taken place in, for example, Czech archaeology, where *P. Drda* and *A. Rybová (1997)* adjudge that trade only played a peripheral role in the La Tène, and that settlement units including oppida were self-sufficient, while *V. Salač (1993; 2000; 2002)* ascribes particular importance to La Tène trade, holding rather that the oppida, thanks to their positions in the terrain, were dependent on trade to provide them with essential foodstuffs.

3. Methodological and methodical problems in researching prehistoric and La Tène trade

Tracing the spatial distribution of archaeological artefacts and ecofacts is not the aim of research into prehistoric trade, but merely a necessary point of departure for the understanding thereof. In order that the ‘*cartes*’ or maps of the distribution of archaeological finds be interpreted as evidence of trade it is also necessary to use the potential of the natural sciences; of course, in clarifying the actual social interactions involved in trade it is necessary to use economic and logistical modelling, the approaches of cultural, economic or historical anthropology etc. Comparisons with the trade evidenced by written sources or ethnological observations is also essential. It is sometimes felt that comparisons with spatially or temporally distant situations can be justified only with difficulty, but on the other hand it is generally acknowledged that some forms of trade (e.g. simple, natural exchange) have lasted for millennia, and are global in spread; analogies can evidently be employed. Universal methods for their use, however, have not been, and indeed cannot be, developed and applied.

4. The role and importance of prehistoric and La Tène trade

The distribution of prehistoric settlements with artefacts from raw materials with limited occurrence over extensive European territories is in itself the best evidence for relatively mature and functioning trade. Such trade can in Central Europe be demonstrated from the appearance of stable settlements, i.e. from the Neolithic, onwards. Without trade there would have been no way to redistribute raw materials appearing unevenly in the environment, or evolution in the division of work. Only by ensuring supplies of food could some communities specialise in, for example, raw material extraction, tool manufacture etc. (cf. *Stöllner 2003*). Without the appropriate distribution of foodstuffs, raw materials and products, it would not otherwise have been possible to undertake such projects as the erection of great tumuli, hillforts or the Celtic oppida. Without trade and the division of labour, prehistoric society would not have been able to develop appropriately. *Trade arose from the internal needs of society; it was and remains a natural attribute thereof, and thus evolved in all territories.* It must have been indigenous to prehistoric and thus La Tène society, and would not have needed to be implanted from outside, e.g. from the Mediterranean.

5. Opportunities for researching trade in the La Tène in the Czech Lands

5.1. Long distance trade and imports. Rare luxury items brought over great distances (“imports”) are not particularly useful when it comes to researching prehistoric trade. As a rule, it is impossible to rule out the possibility that they were loot, gifts, tribute etc. Thanks to their individuality, they are not an aid to investigating the functioning of trade.

5.2. Long distance trade and salt. There are no sources of salt in the Bohemian Basin; salt is, however, essential for healthy development among humans. Salt consumption is to a considerable extent governed by cultural customs. On the basis of the existence of extensive production centres (Dürrenberg bei Hallein, Bad Nauheim, Droitwich etc.) it may be assumed that salt played an important role in La Tène culture. It is apparent, however, that its consumption in the Bohemian Basin could only have been covered by imports. The author estimates that in the late La Tène some 200 000 people lived in Bohemia. Given a consumption of 1 kg per person per annum, this would create a need to import some 200 tonnes of salt annually. With some 250 days a year suitable for transport, this would equate to around 800 kg, or about 4 wagon loads, a day – or in the mountainous border regions, more likely a caravan of 10–20 beasts of burden (*Kunow 1983*, 51–52). Since the salt trade crossed unsettled, mountainous border regions, it can safely be regarded as long distance trade.

5.3. Long distance trade and quernstones. Two major manufacturing centres for quernstones are known from La Tène Bohemia, which supplied the entire Bohemian Basin. Quernstones can be found at every well investigated settlement. At the Moravian oppidum of Staré Hradisko it was found that more than half of the quernstones present came from neighbouring Bohemia. Between Bohemia and Moravia transport again had to negotiate an almost unsettled upland – the Bohemian-Moravian highlands. The extent of this trade can once more be calculated in tonnes per year, as just one new quernstone weighs around 60 kg. This trade too may be regarded as long distance trade.

5.4. Some social aspects of long distance trade. The examples given above may be interpreted as long distance trade of considerable volume, taking place between people who could not have been in daily contact because they were separated by empty terrain. Such trade could not have taken place by chance; rather, it must have been well organised and logistically arranged (bearers, draught animals fodder, food for the escort etc.). Last but not least, there must have existed universally known rules that must have been adhered to, as otherwise the entire trade system would have collapsed. At the same time it is necessary to assume the storage, protection and redistribution of goods, and even systems of debts, orders, duties etc.

5.5. The linkage of settlement units to long distance trade. At every La Tène settlement it is possible to find objects that must have been brought in from elsewhere. There are no settlements, even small farmsteads, lacking items that do not come from their immediate environs. As a rule these are quernstones, glass ring jewellery, bronze objects and ceramics. From this it may be adjudged that every settlement could be linked to long distance trade, for example at the sites of regular markets. The majority of settlements are exclusively agrarian colonies, and it may thus be assumed that it was predominantly foodstuffs that provided the counter-value for the goods imported.

6. The Bohemian Basin as a model territory for research into long distance trade

Direct long-distance trade can be archaeologically demonstrated only in areas where it had to cross major tracts of unsettled land. In Czech conditions, this of course means that all trade between the Bohemian Basin and surrounding regions must necessarily have been long distance trade, as this territory was separated from those around by the ramparts of unsettled mountains. Long distance trade must, therefore, have been extremely important in the Bohemian milieu.

It follows that thanks to its unique geographical position the Bohemian Basin can serve as a model territory for the investigation of prehistoric long distance trade or trade in general, at a pan-European scale. Such research could of course also contribute to resolving question of prehistoric migration. The movement of people between Bohemia and neighbouring regions took place in prehistory along just a few routes, which crossed the high ground on the borders. It should thus be possible to deduce to which areas, or to which specific central settlements, controlling access, these routes

led the new inhabitants. It has been shown elsewhere (*Salač 2002*) that central places essentially fulfilled two roles on long distance trade routes. The *active role* consisted of the organisation and control of long distance transport and trade; in this sense these stable, settled points are the bearers of the continuity of prehistoric development. The term *passive role* refers to those situations where, because no alternative was possible, long distance trade routes brought uninvited groups of new inhabitants from external territories to such centres, which they then took control of. In this sense central places reflect discontinuity in prehistoric development.

7. Conclusion

In the La Tène period trade was highly developed and intensive, and evidence for it can be found in Central Europe at every settlement unit. This trade, including long distance trade, can be associated exclusively with the indigenous Celtic population. Looking at trade activity in Gaul prior to the Roman occupation from such a 'Central European' perspective, it would seem that Roman- or Greek-controlled trade could not have played a decisive role in the system as a whole. The archaeological and written records, meanwhile, show that Celtic trade existed and functioned even in the period when Greek and Roman traders began to be active in Gaul. The archaeological sources convincingly show the results of Celtic trade – the intensive and constant distribution of objects, semi-finished products, raw materials and foodstuffs over shorter and long distances reached into every settlement unit. There is thus no reason to doubt the existence of developed Celtic trade.

English by *Alastair Millar*